
Múlt a jelennek: a történelmi emlékezet és a nemzeti identitás narratívái

A történettudomány legfrissebb kutatási trendjéhez igazodva a Moszkvai Tudományos Akadémia Világtörténeti Intézete Szellem-történeti Központjának történelmi emlékezet- és intellektuális kultúra kutatócsoportja kollektív monográfiával jelentkezett, „Múlt a jelennek” címmel. A monográfia a történelem, az emlékezet és identitás viszonyáról szóló kutatásokat ismerteti, valamint a nemzeti és a nemzetállami identitás felépülése folyamataira és mechanizmusaira irányuló összehasonlító elemzések eredményeit mutatja be. A kötet nem klasszikus történetírói munka, interdiszciplinárisnak tekinthetjük, de nem abban az értelemben, amit az Annales iskola honosított meg a történettudományban. Inkább egy történetírói módszertant, eszmetörténetet, historiográfiát, kultúrtörténetet és történetfilozófiát ötvöző munkában összegezték a nyolc szerző tanulmányait. Vizsgálat tárgyává tették azokat a szimbólumrendszereket, nyelvi struktúrákat, amelyek révén a múlt történetírói leírták az őket körülvevő realitást, megismerték, és magyarázták a világban zajló eseményeket, és az átélteket, továbbá képet alkothattak a várható jövőről.

A történelmi emlékezet, az intellektuális kultúra történetének kutatására az Orosz Tudományos Akadémia Világtörténeti Intézetének kutatócsoportja 2000-ben alakult, tudományos eredményeit többek között az ismertetett Múlt a jelennek című, 2020-ban megjelent monográfiában összegzi, amely a Képek a történelemeről (Образы истории) sorozat részeként jelent meg. A kutatócsoport munkájának további eredményeit a következő orosz nyelven megjelent monográfiákban dolgozták fel: Történelem és emlékezet: Európa történelmi kultúrája az Újkorig (Szerk. L. P. Repina. Moszkva, 2006);

Az idő ábrázolása és történelmi elképzelések: Oroszország–Kelet–Nyugat (Szerk. L. P. Repina. Moszkva, 2010); Oroszország válságai a kritikus korszakokban, a történelmi emlékezetben (Szerk. L. P. Repina. Moszkva, 2012); Esemény a történelemben, emlékezetben és identitás narratívákban (Szerk. L. P. Repina. Moszkva, 2017). Jelen kötet főszerkesztője *Lorina Repina* akadémikus egyébként a nyugat-európai történelem-, történetírás- és szellemtörténet-módszertanának szakértője. Fő kutatási területei az urbanizálódás, valamint Nagy-Britannia középkori és kora újkori történelme, később érdeklődése a metodológia és elméleti kérdések felé fordult, számos teoretikus alapmű írója. A monográfia szerzői a téma legfőbb szempontjait Oroszország, egyes európai és latin-amerikai országok történelmi munkáinak feldolgozásával vázolták fel, bemutatva nemzeti identitásuk kialakulásának jelentősen eltérő feltételeit és pályáit, öszszevetve a nemzetállami identitást a kollektív identitás egyéb formáival (a regionális, etnikai, felekezeti vagy párthovatartozás alapján képződőkkel).

Az, amire az emberek emlékeznek a múltból, továbbá az, amit elfelejtnek (tudniillik nem ejtenek róla szót a történetírói munkák), a társadalom tudat alatt kialakuló ideológiájának legfőbb elemévé válik. A történelem kulcseseményei és hősei/antihősei szimbolikus szerepet töltenek be a kollektív emlékezetben, ezen túlmenően azonban mitologikus szerepet is kapnak. A történelmi emlékezet – megalkotván ezeket a mitológiai képeket – számos eseményt ezek egymással szembeni ellenállásaként, harcaként interpretál. A történelmi sorsfordulók során a társadalmak a történelmi tapasztalataikhoz fordulnak, és a kutatás megállapítása szerint, minél mélyrehatóbb egy folyamatban lévő társadalmi átalakulás, annál radikálisabban értelmezik újra a történetírásukban a múlt eseményeit.

Oroszországban a történelmi emlékezet narratívájának középpontjában a „földek összegyűjtögetése” áll, ami a nemzeti egység szimbóluma, ugyanakkor megfigyelhető a tendencia, hogy az ezzel ellentétes törekvéseket, amelyek sértik az egység eszméjét vagy az állami központosítás logikáját – szerencsétlen félreértésként kezelik, vagy elhallgatják a történelmi munkák. A történelmi események ilyen

formában történő ábrázolása olyan ideológiai konstrukciót hoz létre, amely a múlt eseményeit a regnáló hatalmi elit érdekeit szem előtt tartva mutatja be, ezzel pedig megalapozza annak történelmi legitimitációját, lehetővé téve azt, hogy a történelmi mítoszok a politikai problémák megoldásának vélt eszközévé váljanak. A hatalom múlt-ról konstruált, és a társadalommal elfogadtatott képe az önmagáról alkotott elképzelését és tényleges viselkedését egyaránt meghatározza.

A kötetben megjelent kutatások időbeli kereteit nagyjából a XVIII. századtól napjainkig megszületett történeti munkák adják, Oroszország tekintetében ez a cári (szentpétervári), a szovjet és a posztszovjet historiográfia vizsgálatát jelenti (2–6. fejezet). A második fejezet a birodalmi, a civilizációs és a formációelmélet alapján kialakított Oroszország-képet taglalja. A birodalmi identitás kialakulásának folyamatát Nagy Katalintól eredeztetik, amikor is egy olyan nemesség jött létre, amely megtagadva nemzeti gyökereit, a nyugati, európai kultúrában kereste önmagát. Igyekezett minél inkább elhatárolódni attól, amit azóta „népinek” nevezünk, azonosítva azt az elmaradottsággal és civilizálatlansággal, egyszersmind kialakítva a nyugati függőséghez képest meghatározott identitást (bovarizmus), és ennek alternatív megnyilvánulásait, azaz a nyugatos és szlavofil irányzatokat.

A következő rész a nemzeti történetírás nemzeti-állami történetírássá válásával foglalkozik, bemutatja azoknak az ideológiáknak a hatását, amelyek kimutathatóan befolyással voltak az orosz historiográfiára, jelesen néhány német filozófus (Herder, Hegel) és a felvilágosodás más neves gondolkodóinak hatását. Leírja az oroszországi professzionális történetírás kialakulásának folyamatát. A hatodik fejezet a nemzeti történetírás „önprezentációját” mutatja be a történelemkönyvek szemüvegén át.

A kötetben jelentős helyet szentelnek a nemzeti identitás-kérésés analízisének a kora újkori angol historiográfiában, továbbá a Brit Birodalom domináns, versengő és egymás helyére lépő nemzeti-állami narratíváinak, a brit történelem különböző szakaszaiban (7–9. fejezet). A tanulmány szerint valamifajta politikai-kulturális

egység már a XII. századtól tükröződik a *Gesta Rerum Anglorum* krónikában, de valódi történetírói munkák csak a XVIII. századtól foglalkoztak az identitás kérdésével. Az európai historiográfia akkori trendjéhez illeszkedve *David Hume* munkáiban, melyek Malmesburyi Vilmos történetírói műveinek ihletésére keletkeztek, a civilizációba és fejlődésbe vetett hit tükröződik. A nemzeti identitás tudatos formálódása tehát a reneszánsz idejéhez köthető. A tudós humanisták ekkortól foglalkoztak a nemzet (náció) eszméjének kidolgozásával. Míg a korábbi krónikások többnyire szerzetesek voltak, a humanista tudósok olyan kozmopolita szemléletmóddal rendelkeztek, amelyet a közös emlékek, értékek, szimbólumok és mítoszok alakítottak ki és formáltak egységessé, még olyan térségekben is, ahol nemzetállamokról még nem beszélhetünk (Itália vagy Németország). Ebből táplálkozott az első nemzeti gondolat, amelyet azután 1580–1640 között valóságos historiográfiai forradalom követett, melynek időbeli határvonalait *F. S. Fussner* a következőképpen határozott meg: egyfelől Sir Robert Cotton könyvtárának megalapítása, másfelől az angliai polgárháború kezdetévé lett hatalmi válság közötti intervallumba helyezte. Ezen „historiográfiai forradalom” egyik meghatározó eleme a lokális történetírás elterjedése: az egyes örgrófságok, térségek eseményeit egymáshoz nagyon hasonló történeti munkákban összegezték, felvirágozott a heraldika és a genealógia. Az ezt követő fejezetben pedig a szerző kronológiai tekintetben eljut az utóbbi évtizedek brit/angol nemzeti identitással kapcsolatos kutatási eredményeinek bemutatásáig, a brit identitást a skót, wales-i és ír nemzeti identitással összehasonlító elemzéssel.

A 10. fejezet az állami és nemzeti történetírás egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Az emlékezet aktualizálásának stratégiáival foglalkozik a komparatiztika eszközeinek felhasználásával: az angol és orosz történelmi emlékezetet, mint a nemzet kollektív képzeletének egyik formáját mutatja be, valamint a nemzeti és nemzet feletti (azaz birodalmi) historiográfiát veti össze. A nacionalizmus ideológiájának elterjedését a nyugati kultúra egyik gyümölcseként vizsgálja, és bemutatja azt a társadalmi átalakulást, aminek eredményeként a kon-

kurens állami ideológiák felett a nemzetállami ideológia győzedelmeskedik – ide értve a vallási identitást és szekuláris alternatíváit is.

A könyv további fejezetei a „német mítosz” és azt követően a „birodalmi mítosz”, mint a német identitás felépítésének építőköveit, kialakulásának, működésének és továbbadásának bonyolult folyamatait vizsgálja (11–12. fejezet), az antikvitástól a XIX. századig tartó hosszú áttekintésben. A fejezetek a „Harc Rómával – a germán mítosz” címet kapták, és a német nemzeti identitás mítoszáat mutatják be, amelynek (mint minden nemzetnél) sarokköve a saját különlegességükbe, ősi eredetükbe és egyediségükbe vetett hit. A fejezetek egyik fontos megállapítása, hogy 1945-ben, a világháború pusztításának felismerése után a korábbi német nemzeti mítosz összeomlott, és a nemzeti büntudat vette át a nemzeti büszkeség helyét. A szerző megállapítása szerint a vesztes államok közül (ide értve Japánt és Olaszországot is) egy sem volt, amely olyan radikálisan szakított volna a korábbi emlékezetpolitikájával és identitásával.

A politikai megosztottság okán a német nemzeti diskurzus decentralizáltan és fokozatosan alakult ki, és az állami egység hiányában a nyelvi és kulturális azonosság állt a középpontjában. A közös nemzeti mítosz forrásának Tacitus 1453-ban felfedezett műve, a 98-ban megírt *Germania*-t tekintik, amely az ősi germánok életvitelét dolgozta fel. Az utókor számára ezen a művön állt a közös nyelven, kulturális örökségen alapuló egység, amelyet – úgymond – a magas erkölcsiséggel bíró, szabad és hősi szellemű ősoktól kaptak örökül. Hasonló jelentőségű volt Tacitus *Annales* című írásának felfedezése is, amely Arminius győztes teutoburgi csatáját írta meg, melyben a Római Birodalom Rajnán túli expanzióját sikerült megállítania a cheruszok vezérének. Ezen történelmi események alapján épült fel az a nemzeti diskurzus, amely meghatározta a német nemzeti identitást a Róma befolyásával szemben harcoló reformáció képviselőinél, majd a későbbi háborúk (1618–1648: Harmincéves háború, 1756–1763: Hétéves háború) során. *Johann Kaspar Riesbeck* 1783-ban például azon sajnálkozott publicisztikai jellegű írásában, hogy a németekben semmi nemzeti büszkeség vagy hazaszeretet nincsen, kizárólag Germánia azon részéhez kötődnek, ahol születettek. Békés

időben tehát az identitás kérdései nem igazán foglalkoztatták a szélesebb körű közvéleményt. Háborús konfliktus esetén azonban mobilizáló hatással volt a társadalomra a kérdés, hogy „Kik vagyunk mi, németek”, és „mivel szemben határozzuk meg magunkat”.

A kötet végén két sajátos elemzés is helyet kapott, amelyeket esettanulmányként tipizálhatunk (*case studies*), s amelyek jelentősége korántsem abban áll, hogy műfajukban tipikus és jellegzetes írások, ellenkezőleg: egyediek, sőt egyenesen egzotikusnak tekinthetők, ezért két külön fejezetet kaptak. Született tehát egy rész a „szarmata mítosz” szerepéről, a szarmatizmus diskurzusáról, a lengyel nemzeti identitás kialakulásának történetében az államiság elvesztése kapcsán (13. fejezet). Továbbá az indianizmus ideológiájáról és a nemzeti-állam identitás modern formálásának „indianista projektjének” kudarcairól, a multikulturális, soknemzetiségű és több rasszból összetevődő Bolívia példáján (14. fejezet).

Összegzésként a kötet azt a megállapítást fogalmazza meg, hogy a kollektív emlékezet és identitás megőrzésében és formálódásában kulcsszerepet játszik a mélyen gyökerező nemzeti történetírási tradíció, amely kanonizált múltképet konstruál nemzeti vagy nemzetállami narratíva formájában, és ennek fényében mutatja be a legfontosabbnak vélt „emlékhelyeket” és a „közös sors” szimbólumait.

Репина Л. П. (szerk.) Прошлое для настоящего: История-память и нарративы национальной идентичности. Коллективная монография. (Múlt a jelennek: Történelmi emlékezet és a nemzeti identitás narratívái) Москва, Аквилон, 2020. 464 о. (Образы истории sorozat). – ISBN 978-5-906578-63-1.

Igari Léna